

PISA TEST TIZIMI ASOSIDA YARATILGAN MATNLARNI
TAHLIL QILISH, MATEMATIK BILISH DARAJASINI ANIQLASH

G.X.NARZULLAYEVA

PERFECT UNIVERSITY GUMANITAR FANLAR

KAFEDRASI O'QITUVCHISI

Annotatsiya. Mazkur maqolada xalqaro baholash dasturi bo'lgan PISA (Programme for International Student Assessment) tadqiqotining mazmuni, maqsadi va baholash mezonlari yoritilgan. Unda 15 yoshli o'quvchilarning o'qish, matematik va ilmiy savodxonlik darajalarini aniqlash hamda ularning bilimlarni amaliy hayotda qo'llash qobiliyatlarini baholash jarayoni tahlil qilingan. Shuningdek, PISA tadqiqotining ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyati, o'quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirishdagi o'rni hamda zamonaviy ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvni shakllantirishdagi roli ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar. PISA, xalqaro baholash dasturi, o'qish savodxonligi, matematik savodxonlik, ilmiy savodxonlik, funksional savodxonlik, kompetensiya, ta'lim sifati, baholash mezonlari, o'quvchilar bilimini baholash, ta'lim jarayoni, innovatsion yondashuv, xalqaro tadqiqotlar, ta'lim samaradorligi.

Kirish. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining (OECD) xalqaro o'quvchilarni baholash dasturi (PISA) — hozirda o'zining yettinchi davrini o'tkazayotgan dastur bo'lib, u fuqarolar uchun nimani bilish hamda nimalarni qila olish muhimligini aniqlashni maqsad qiladi.

PISA 15 yoshli, majburiy ta'limning so'nggi bosqichida bo'lgan o'quvchilarning zamonaviy jamiyatlarda to'laqonli ishtirok etishlari uchun zarur bo'lgan nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish darajasini baholaydi.

Ushbu baholash dasturi uch yilda bir marotaba o'tkaziladi va u o'qish, matematika hamda tabiiy fanlar kabi asosiy maktab fanlariga qaratilgan. Shuningdek, o'quvchilarning innovatsion soha bo'yicha ham ko'nikmalari baholanadi; 2018-yilda bu soha global kompetensiya (xalqaro savodxonlik) deb nomlangan edi.

Baholash faqatgina o'quvchi bilimni qayta ayta oladimi, yo'qmi, degan savol bilan cheklanmaydi, aksincha o'quvchi olgan bilimlarini yangi, noma'lum vaziyatlarda qo'llay oladimi yoki yo'qligini ham tekshiradi. Bunday yondashuv shundan dalolat beradiki, zamonaviy iqtisodiyotda insonlar nimani bilishlari uchun emas, balki bilganlarini qanday qo'llay olishlari uchun mukofotlanadi. PISA — bu doimiy ravishda dunyo mamlakatlari o'quvchilari (va har bir mamlakat ichidagi demografik guruhlar) tomonidan egallangan bilim va ko'nikmalarni kuzatib boruvchi dasturdir. Har bir PISA davrida uchta asosiy yo'nalishdan biri batafsil o'rganiladi va u umumiy test vaqtining yarmiga yaqinini egallaydi.

2018-yilda asosiy yo'nalish — o'qish savodxonligi edi (xuddi 2000 va 2009-yillardagi kabi). Matematika 2003 va 2012-yillarda, tabiiy fanlar esa 2006 va 2015-yillarda asosiy yo'nalish sifatida baholangan.

PISA baholash dasturi natijalari uchta asosiy turdagi ko'rsatkichlarni beradi:

- Asosiy ko'rsatkichlar — o'quvchilarning nazariy bilim va ko'nikmalari majmuasi;
- So'rovnomalardan olingan ko'rsatkichlar—bu o'quvchilarning ko'nikmalari turli demografik, ijtimoiy, iqtisodiy va ta'lim omillari bilan qanday bog'liqligini ko'rsatadi;
- Tendensiyalar bo'yicha ko'rsatkichlar—natijalardagi o'zgarishlar, ularning taqsimlanishi, shu bilan birga, o'quvchi, maktab va tizim darajasidagi omillar bilan natijalar o'rtasidagi munosabatlarni ochib beradi.

Taxminan 710 ming o'quvchi PISA—2018 testini topshirdi, bu 79 mamlakat va iqtisodiyotlardagi 31 milliondan ortiq 15 yoshli o'quvchilarni ifodalaydi.

Baholash jarayoni: baholash kompyuter asosida o'tkazildi va har bir o'quvchi uchun umumiy test vaqti 2 soatni tashkil etdi.

Test savollari tanlovli (A,B,C,D) hamda ochiq javob talab qiluvchi topshiriqlardan iborat bo'lib, ular real hayotiy vaziyatlar asosida tuzilgan matnlarga birlashtirilgan.

O'quvchilar, shuningdek, 35 daqiqa davom etadigan PISA so'rovnomasini to'ldirishdi. Unda o'quvchilarning o'zlari, oilalari, maktablari va o'quv tajribalari haqida ma'lumot so'raladi. Maktab rahbarlari va o'qituvchilar esa o'z maktab tizimi va o'quv muhiti haqida so'rovnomani to'ldirishdi.

PISAning o'ziga xos jihatlariga quyidagilar kiradi:

Siyosiy yo'nalish — o'quvchilarning o'qish natijalarini ularning shaxsiy fonlari, o'qishga munosabati va o'rganish muhitlari bilan bog'laydi; bu farqlarni ochib beradi va yuqori natijalarga olib keluvchi omillarni aniqlaydi.

“Savodxonlik”ning innovatsion tushunchasi — bu bilimni amalda qo'llay olish, tahlil qilish, mantiqan fikrlash, samarali muloqot qilish va turli vaziyatlarda muammolarni hal etish qobiliyatidir.

Uzoq muddatli o'rganishga mosligi — PISA o'quvchilarning o'rganishga motivatsiyasi, o'zlariga bo'lgan ishonchi hamda o'qish strategiyalarini ham o'lchaydi.

Muntazamlik — mamlakatlarga o'z ta'lim maqsadlariga erishishdagi uzluksiz taraqqiyotini kuzatish imkonini beradi.

Keng qamrov — 2018-yilda PISA 37 ta OECD mamlakati va 42 ta hamkor mamlakat va iqtisodiyotlarni qamrab olgan.

2018-yilgi kompyuter asosidagi baholash.

2018-yilda kompyuter asosidagi baholash ikki soatlik test sifatida ishlab chiqilgan edi.

Har bir o'quvchiga tarqatilgan test shakli to'rtta 30 daqiqalik test klasteridan iborat edi.

Ushbu test dizayni tendensiyalarni o'lchash uchun matematika va tabiiy fanlar sohalarining har biridan oltitadan klasteri o'z ichiga olgan.

Asosiy soha – o'qish uchun esa 15 ta 30 daqiqalik klasterga teng hajmdagi material ishlab chiqilgan. Bu materiallar klasterlar o'rniga bloklar (units) shaklida tashkil etilgan, chunki PISA — 2018 o'qish savodxonligi baholashida adaptiv yondashuv qo'llanilgan — bunda o'quvchilarga oldingi bloklardagi natijalariga qarab keyingi bloklar berilgan.

Moliyaviy savodxonlikni baholash 2018-yilda ixtiyoriy fan sifatida taklif qilingan bo'lib, u 2012-yil uchun ishlab chiqilgan hamda 2015-yilda ham qo'llanilgan bir xil asosga tayanadi. PISA tadqiqotida ishtirok etuvchi maktablarda asosiy tanlamadan alohida tanlangan o'quvchilar ushbu moliyaviy savodxonlik testini topshirgan. Bu o'quvchilar bir soatlik moliyaviy savodxonlik testidan tashqari, bir soatlik o'qish yoki matematika testini ham bajarganlar.

PISA testidagi murakkab topshiriqlar o'quvchilardan nafaqat to'g'ri javobni tanlashni emas, balki o'qilgan materialni tahlil qilish hamda baholashni ham talab qiladi.

1. O'qish savodxonligi:

Shaxsning o'z maqsadlariga erishish, bilimini hamda salohiyatini rivojlantirish, jamiyatda ishtirok etish uchun matnni tushunish, undan foydalanish, baholash, o'ylash va muloqot qilish qobiliyati hisoblanadi.

2. Matematik savodxonlik:

Shaxsning turli kontekstlarda matematikani shakllantirish, qo'llash hamda talqin qilish qobiliyati. Bu matematik fikrlash, matematik tushunchalar, jarayonlar, faktlar va vositalardan foydalanib hodisalarni tasvirlash, tushuntirish va taxmin qilishni o'z ichiga oladi.

3. Ilmiy savodxonlik:

Shaxsning ilmiy masalalar va g'oyalar bilan fuqarolik darajasida muloqot qila olish qobiliyati.

Ilmiy savodli inson hodisalarni ilmiy tushuntira oladi, ilmiy tadqiqotni baholaydi va loyihalay oladi, hamda ma'lumot, dalillarni ilmiy tahlil qiladi.

O'QISH SAVODXONLIGI

O'quvchilarning matnni tushunish, undan foydalanish, baholash, o'ylash hamda muloqot qilish qobiliyatini ifodalaydi. Baholash quyidagi mezonlar asosida o'tkaziladi:

Jarayonlar (aspektlar): o'quvchilardan asosiy o'qish ko'nikmalarini emas, aksincha axborotni topish, matndan kerakli qismlarni izlab olish, matnni tushunish, uni tahlil qilish va baholash, uning mazmuni hamda shakli ustida o'ylash talab etiladi.

Matn formatlari: bitta yo bir nechta manbali matnlar, statik yoki dinamik matnlar, uzluksiz (gap va paragraf shaklida) va uzluksiz bo'lmagan (ro'yxat, jadval, grafik, diagramma) shakllar, hamda aralash shakllar.

Vaziyatlar: matndan foydalanish maqsadiga qarab belgilanadi (individual, jamoat, kasbiy, ta'limiy).

2009-yildan beri matn turlarida yuz bergan o'zgarishlar — xususan, raqamli o'qish va bosma hamda elektron manbalar xilma-xilligi — 2018-yilgi o'qish asoslariga kiritilgan.

MATEMATIK SAVODXONLIK

Matematik fikrlash, tahlil qilish va muloqot qilish orqali muammolarni hal etish qobiliyatini ifodalaydi.

Baholash quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Jarayonlar: matematik vaziyatlarni shakllantirish, matematik faktlar va jarayonlardan foydalanish hamda natijalarni talqin qilish va baholash.

Tarkib : miqdor, fazo va shakl, o'zgarish va bog'lanishlar, noaniqlik va ma'lumotlar.

Kontekstlar: shaxsiy, ta'limiy, ijtimoiy va ilmiy vaziyatlar.

ILMIY SAVODXONLIK

Ilmiy masalalar bilan muloqot qilish, dalillarni tahlil qilish hamda ilmiy tadqiqotlarni tushunish qobiliyatidir.

Baholash quyidagilarga asoslanadi:

Kontekst: individual, mahalliy/milliy va global masalalar.

Bilim: faktlar, tushunchalar va nazariyalarni o'z ichiga olgan ilmiy bilim.

Ko'nikmalar: hodisalarni ilmiy tushuntirish, ilmiy tadqiqotni baholash va loyihalash, dalillarni ilmiy tahlil qilish.

O'QISH SAVODXONLIGINING TARKIBIY QISMLARI

“Tushunish” — o'qishning eng asosiy elementi bo'lib, o'quvchi matndagi axborotni o'zining mavjud bilimlari bilan integratsiya qiladi.

“Foydalanish” — o'qilgan ma'lumotdan amaliy maqsadlarda foydalanish, uni qo'llash.

“Baholash” — 2018-yildagi yangilik sifatida qo'shilgan tushuncha bo'lib, o'quvchidan matndagi fikrlarning haqqoniyligi, muallifning nuqtayi nafari hamda maqsadga muvofiqligini tahlil qilishni talab qiladi.

“Munosabat bildirish” — o'qish jarayonining interaktivligi, ya'ni o'quvchi o'z tajribasi, hissiyotlari va bilimlari asosida matnni talqin qiladi, unga javoban fikr yuritadi.

Ushbu to'rt element — tushunish, foydalanish, baholash va munosabat bildirish — birgalikda muvaffaqiyatli o'qish savodxonligini tashkil etadi.

Matematiklashtirish: matematik savodxonlik real hayotda berilgan muammoni qat'iy matematik shaklga o'tkazishni (bu jarayonga tuzilmaviylashtirish, konseptualizatsiya qilish, taxminlar kiritish va/yoki model yaratish kiradi) yoki matematik natija yoki modelni asl muammo bilan bog'liq holda talqin qilish yoki baholashni o'z ichiga oladi. Bu atama aynan shu asosiy matematik faoliyat turlarini ifodalash uchun ishlatiladi.

Tasvirlash: matematik savodxonlik ko'pincha matematik obyektlar hamda vaziyatlarning turli tasvirlari bilan ishlashni talab qiladi. Bu jarayonda holatni ifodalash, muammo bilan ishlash yo o'z ishini taqdim etish uchun turli tasvirlarni tanlash, talqin qilish, ular o'rtasida tarjima qilish va ulardan

foydalanish kiradi. Bu tasvirlarga grafiklar, jadvallar, diagrammalar, rasmlar, tenglamalar, formulalar va aniq vositalar kiradi.

Mantiqiy fikrlash va asoslash: bu qobiliyat muammoning elementlarini o'rganish va ularni bog'lash orqali xulosa chiqarish, berilgan asosni tekshirish yoki bayonotlar va yechimlarga asos keltirish imkonini beruvchi mantiqiy fikrlash jarayonlarini o'z ichiga oladi.

Muammolarni hal etish strategiyalarini ishlab chiqish: matematik savodxonlik ko'pincha muammolarni matematik yo'l bilan hal etish uchun strategiyalar ishlab chiqishni talab qiladi. Bu jarayon shaxsga muammoni samarali aniqlash, shakllantirish va hal etishda yo'l-yo'riq beruvchi nazorat mexanizmlarini o'z ichiga oladi. Bu ko'nikma vazifani yoki kontekstni hal etish uchun matematikani qo'llash strategiyasini tanlash yoki ishlab chiqish hamda uni amalga oshirish jarayonini boshqarish sifatida tavsiflanadi. Bunday matematik qobiliyat muammoni hal etishning istalgan bosqichida talab qilinishi mumkin.

Rasmiy, texnik va ramziy tildan foydalanish: matematik savodxonlik ramziy, rasmiy va texnik til hamda amallardan foydalanishni talab qiladi. Bu matematik kontekstdagi ramziy ifodalarni (shu jumladan arifmetik ifodalar va amallarni) tushunish, talqin qilish, o'zgartirish va ulardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Bu, shuningdek, ta'riflar, qoidalar va rasmiy tizimlarga asoslangan formal konstruksiyalarni tushunish va ulardan foydalanish, shuningdek, ular bilan algoritmlarni qo'llashni ham anglatadi. Foydalaniladigan belgilar, qoidalar va tizimlar muayyan topshiriq uchun zarur bo'lgan matematik mazmunga qarab o'zgaradi.

Matematik vositalardan foydalanish: matematik vositalar o'lchov asboblari kabi jismoniy vositalarni, shuningdek, hisoblash mashinalari va kompyuter asosidagi vositalarni o'z ichiga oladi, ular kundan kunga kengroq qo'llanilmoqda. Talabalar ushbu vositalardan matematik vazifalarni bajarishda qanday foydalanishni bilishlari bilan birga, ularning cheklovlarini ham

anglashlari kerak. Matematik vositalar natijalarni ifodalashda ham muhim rol o'ynashi mumkin.

PISA ko'p sonli o'quvchilarni baholaydi. Bu o'quvchilarning ba'zilari ilmiy yoki kasbiy sohani egallash uchun universitetga borishadi, boshqalari ishga joylashish uchun zarur tayyorgarlik ko'nikmalarini egallaydilar, ba'zilari esa umumiy o'rta ta'limni tamomlashi bilanoq oddiy ishga joylashadilar. Ularning ilm yoki mehnat faoliyatini tanlashidan qat'i nazar, o'quvchilarning fuqarolik jamiyatida hamda shaxsiy hayotdagi faol ishtiroklarida o'qish savodxonligi muhim ahamiyat kasb etadi. ...tushunish, foydalanish, mulohaza yuritish hamda munosabat bildirish... «Tushunish» so'zi «o'qib tushunish» atamasining ko'pchilik tomonidan qabul qilingan tushunchasi bilan uzviy bog'liq bo'lib, bunda o'qish orqali o'quvchining avvaldan mavjud bilimi hamda matndan olingan ma'lumotning ma'lum darajada integratsiyasi talab etiladi. Hatto o'qishning dastlabki bosqichlarida o'quvchi belgilarga oid bilimi (masalan, harflarni tanishi) orqali harflardan so'z yasashi va so'zlarning ma'nosiga tayangan holda matndan ma'no keltirib chiqarishi zarur bo'ladi. «Foydalanish» so'zi vazifasi va amalda qo'llanishiga ko'ra ma'lum bir o'qigan narsamizdan biror maqsadda foydalanishni anglatadi. PISA – 2018 da «baholash» atamasidan: «O'qish aksariyat hollarda maqsadga yo'naltirilgan bo'ladi», degan fikrni ifodalash uchun foydalanilgan. Shundan kelib chiqib, o'quvchi matndagi fikrlar va muallif nuqtayi nazarining aniqligini hamda matnning o'quvchi maqsadiga mos kelishini shu kabi omillar asosida baholashi kerak bo'ladi. «Mulohaza yuritish» shuni anglatadiki, bunda o'quvchilar matn bilan ishlayotgan vaqtda o'zlarining shaxsiy fikrlari va tajribalaridan foydalanishadi. Har bir o'qish harakati mulohazani talab qiladi, ya'ni o'quvchilar matndagi ma'lumotlarni tashqi ma'lumotlar bilan bog'laydi va tahlil qiladi.

Ayni vaqtda aniq bosqichlarda va asta-sekinlik bilan o'quvchining matn bo'yicha mulohazalari dunyo haqidagi tushunchalarini o'zgartirishi mumkin. Mulohaza yuritish o'quvchilardan matn mazmunini tushunish, o'zlarining

mavjud bilimi va tushunchalarini amalda tatbiq qilish yoki matn shakli va tuzilishi xususida fikr yuritishni talab etadi. Ta'rifdagi mana shu «tushunish», «foydalanish», «baholash» va «mulohaza yuritish» ko'nikmalarining har biri muhim hisoblanadi, ammo ularning hech biri o'qish savodxonligi ta'rifini to'liq tavsiflash uchun yetarli emas. «Matn» jumlasini yozilish shakliga ko'ra qo'lyozma, nashr etilgan yoki elektron shaklda bo'ladi. Matnlar, shuningdek, ko'rgazma vositalari, jumladan, diagrammalar, rasmlar, xaritalar, jadvallar, grafiklar va komikslarni ham qamrab oladi. Chop etilgan matnlardan farqli ravishda, dinamik matnlar boshqacharoq yondashuvlarni talab qiladi va bunday matnlar bilan ishlash uchun o'quvchilar o'zlarining shaxsiy yondashuvlarini yaratishlari lozim bo'ladi. «Matnlar» atamasi o'zining yozuv tili bilan bog'liqligi, adabiy va ma'lumot olishga doir o'qish bilan osongina bog'lana olganligi sababli «ma'lumot» atamasi o'rniga tanlangan. ...shaxs o'zining bilim va salohiyatini rivojlantirish, jamiyatda o'z o'rnini topish maqsadiga erishish yo'lida... Ushbu jumla o'qish savodxonligi muhim o'rin tutadigan, xususiyan jamoatchilikka, maktabdan to'ishga, rasmiy ta'limdan to'ki butun hayot davomida o'rganishga, faol fuqarolik holatlarining to'liq g'oyasini qamrab olish uchun tanlangan. Misol uchun, savodli kishilarda ishga joylashishga imkoniyatlari yuqori bo'ladi va bunday shaxslar jamiyat institutlari haqida ijobiy fikrda bo'ladi. O'qish savodxonligining yuqoriroq darajada rivojlanishi, jamiyatda jinoyatchilikning kamayishi va sog'liqqa ko'proq e'tibor berishga olib kelishi bilan aloqador deb topilgan. Tajribali o'quvchilar matnda berilgan kichik ma'noni ham ilg'ay oladilar. Ular matn shakli va mazmuni xususida mulohaza yuritadilar va ma'lumot aniqligi, uning sifatini tanqidiy baholaydilar. Sifat va ishonchni baholash. Tajribali o'quvchilar matndagi ma'lumotning ishonchliligi va sifatini, ya'ni ma'lumot yaroqli, yangi, to'g'ri va bir yoqlama emasligini aniqlay oladilar. Baholash jarayoni ba'zan o'quvchidan ma'lumot manbasini aniqlash va baholashni talab etadi, jumladan, muallif tajribalimi, yaxshi ma'lumotga ega yoki obyektivmi va hokazo. Shakl va mazmun haqida mulohaza yuritish. Tajribali o'quvchilar matn yozilishining uslubi va sifati haqida

mulohaza yuritishi lozim bo'ladi. Bu mulohazakorlik muallifning fikri va maqsadini qanday ifodalaganini va matn yozilishining shakli va mazmun o'rtasidagi aloqadorlikni baholay oladi. Mulohaza yuritish o'quvchining matndan tashqari fikri, munosabati va bilimi bilan matnda keltirilgan ma'lumot va kishining shaxsiy tajriba va fikrlash doirasidan kelib chiqib berilgan ma'lumotni bog'lab o'rganishni ifodalaydi. Mulohaza yuritishda o'quvchidan o'zining tajriba yoki bilimini va turli farazlarini taqqoslab, qiyoslashi talab etiladi. Baholash va mulohazakorlik, shubhasiz, o'qish savodxonligining bir qismi, ammo ularning salmog'i bugungi kunda o'quvchi duch keladigan ma'lumotlar xilma-xilligi va ularning miqdori bilan o'sib bormoqda. Tafovutlarni aniqlash va ular bilan ishlash. Ko'p qismli va qarama-qarshi fikrli matnlarga duch kelganda o'quvchilar shu kabi tafovutlardan va ular bilan ishlash usullaridan xabardor bo'lishlari lozim. Odatda, tafovutlar bilan ishlash o'quvchidan o'zining ishonchli manbalariga asoslanib, qarama-qarshi fikrlarni aniqlashi va ularning ishonchliligini baholashini talab etadi. Ushbu ko'nikmalar zamonaviy o'qishning ko'p qismini o'z ichiga olgani sababli, 15 yoshli bolalar xilma-xil matnlarni umumlashtirish, taqqoslash, tushunish kabi qiyinchiliklarga nechog'liq tayyor ekanliklarini aniqlash muhim masala hisoblanadi. O'qish, albatta, o'quvchi uchun materialni talab qiladi. Baholashda o'sha materiallarda – matn bo'laklari yoki muayyan topshiriqqa asoslangan matnlar jamlanmasi – malakali o'quvchi o'qib, topshiriqda berilgan masalani yechishi uchun yetarli ma'lumot berilgan bo'lishi lozim. Garchi matnlarning ko'p turi mavjudligi va har qanday baholash keng qamrovli matnlarni o'z ichiga olishiga qaramasdan, o'quvchilar uchratadigan ko'plab turli xildagi matnlarning bir to'xtamga kelingan aniq toifasi yo'q. Elektron matbuotning va janrga boy matnlarning hamda matnga asoslangan muloqot xizmatlarining vujudga kelishi, garchi ba'zilar kelgusi 10 yillikda yo'q bo'lib ketishi, ba'zilar esa shu vaqt oralig'ida qayta ko'rib chiqilishi mumkin bo'lsa-da, bunday matnlar yana ham murakkablashadi. Dinamik matnlar qulayliklari boshqa bo'lim, sahifa va veb-sahifalarga o'tish uchun biriktirilgan giperhavolalardan iborat. Mukammal

qidiruv qurilmasi maxsus qidiruv kalit soʻzlari ilovalarini beradi yoki shu soʻzlarni matnda belgilab beradi hamda elektron xabarlashish, forum va tezkor xabarlashish kabi oʻzaro matn asosida muloqotga asoslangan ijtimoiy muloqot qulayliklari bilan taʼminlaydi.

2018-yildagi PISA tadqiqoti doirasi matnning toʻrt xil yoʻnalishini belgilaydi:

- manbaa (bitta, bir nechta);
- tuzilish (yaratuvchi va yoʻnaltiruvchi);
- shakl (davomli, qisqa, aralash);
- tur (tasvirlash, hikoya qilish, tushuntirish, munozara, yoʻriqnoma, muloqot, dalolatnoma).

Mana shu toʻrt xil matn turlarida tayyorlangan matn materiallari yoʻnalishning keng qamrovliligini belgilaydi va anʼanaviy va yangi paydo boʻlayotgan oʻqish mashgʻulotlarini ifodalaydi. Matn shakli. PISA–2000 doirasi va baholash dasturining oʻzagi boʻlgan matnlarni tasniflashning muhim usuli uzun va qisqa matnlarni bir-biridan farqlashni taqozo etadi. Uzun matnlar – bu odatiy matnlar jamlanmasi boʻlib, oʻz navbatida, sahifalarga taqsimlangan boʻladi. Qisqa matnlar koʻp hollarda bir qancha varaqlarning jamlanmasi shaklida beriladi. Aralash matnlar koʻplab oʻzgarmas va dinamik matn shakllaridan iborat. Uzun va qisqa shakldagi matnlar turgʻun va harakatli (dinamik) koʻrinishda boʻlishi mumkin. Uzun matnlar sahifalarga ajratilgan birliklardan iborat boʻladi. Ularga misol sifatida roʻznomalardagi maqolalar, insholar, romanlar, qisqa hikoyalar, taqrizlar va xatlarni keltirishimiz mumkin. Matnlar oʻquvchilar farqlay olishi uchun sarlavhalar va mavzu bilan ajratib tuzilgan. Bunday belgilar matn chegaralari (masalan, boʻlimlar yakuni)ni koʻrsatuvchi belgilardan iborat. Shuningdek, kiritmalar ham maʼlumotni tartiblashga yordam beradi. Masalan, tartibni bildiruvchi soʻzlar (birinchidan, ikkinchidan, uchinchidan) har bir boʻlimning bir-biri va butun matn bilan oʻzaro qanday bogʻlanganini koʻrsatadi. Koʻmakchili birikmalar (shuning uchun, shu

sababli va h.k.) va bog'lovchilar matn qismlari o'rtasida sabab-natija jihatdan aloqadorligini bildiradi.

Qisqa matnlar. Qisqa matnlar uzun matnlardan farqli o'laroq, ma'lum bir tartibda bo'ladi, shuning uchun ham ular turlicha o'qish usullarini talab etadi. Qisqa matn ko'rinishlari bular: ro'yxat, jadval, grafik, diagramma, e'lon va katalog, ilova va arizalardir. Bunday matn ko'rinishlari o'zgarmas va dinamik bo'lishi mumkin.

Aralash matnlar. Ko'plab o'zgarmas va dinamik matnlar – yagona, bir-biri bilan ma'no jihatdan bog'liq bo'lgan qisqa va uzun matn shakllaridan iborat, shuning uchun ular aralash matnlar deyiladi. Aralash matn turlariga rasmiy sahifalar yoki tagida tushuntirish berilgan sahifalar kiradi. Aralash matn turg'un matnli jurnallar: ma'lumotlar kitobi yoki dalolatnomalar uchun umumiy shakl bo'lib, ma'lumotni yetkazishda mualliflar turli ifoda shakllaridan foydalanadi.

Dinamik matnlar. Bular ichidagi rasmiy veb-sahifalar ham, odatda, aralash matn hisoblanadi, masalan, xabarga asoslangan matnlar, ro'yxatlar jamlanmasi, paragraflar va ko'p hollarda sahifalar. Xabarga asoslangan matnlar sirasiga onlayn arizalar, elektron xatlar (e-mail) va forumlar, uzun va qisqa shakldagi matnlar kiradi.

Xulosa qilib aytganda, PISA xalqaro baholash dasturi o'quvchilarning nafaqat fanlar bo'yicha bilim darajasini, balki ushbu bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish ko'nikmalarini ham baholashga qaratilgan muhim tadqiqot hisoblanadi. Dastur o'qish, matematik va ilmiy savodxonlikni aniqlash orqali ta'lim tizimining samaradorligini baholash hamda uni takomillashtirish uchun zarur ma'lumotlarni taqdim etadi.

PISA tadqiqotlari natijalari o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish kabi XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirish muhimligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ushbu dastur ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuvni keng joriy etish, o'quvchilarning funksional savodxonligini oshirish hamda xalqaro ta'lim standartlariga mos raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi. Shuning

uchun PISA talablarini ta'lim amaliyotiga samarali tatbiq etish mamlakat ta'lim sifatini yuksaltirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullayeva Sh. (p.f.d., professor).” Xalqaro baholash dasturlarida tabiiy va ilmiy savodxonlik” (O'quv-metodik qo'llanma). – Toshkent: “O'zbekiston” nashriyoti, 2022. (M. Ergasheva bilan hammualliflikda).
2. “Improving a Country's Education PISA 2018 Results in 10 Countries”. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-59031-4> The Editor(s) (if applicable) and The Author(s) 2021, corrected publication 2021.
3. A. Abdurahmonov “Ta'limda baholash va test tizimi”. – Toshkent: O'zbekiston, 2015. – 312 b.
4. S. Jalilov “Oliy va o'rta maxsus ta'limda test tizimi”. – Toshkent: Ta'lim, 2017. – 310 b.